

Գ Ե Ղ Ա Ր Ա Ի Ե Ս Տ Ա Վ Ա Ն

“ՓԱՔԻԿ ՀԱՅ ԳԱՐՆԱԿԱՆՈՐ ՕՐԻՈՐԳԱՆ”

Այսպէս անուանեցին Կ. Պոլսի Օր. Ալիս Հանրմեմար, երբ 9 տարեկան հասակին մէջ՝ Պարսկական Դեսպանատունը տրուած նուագահանդէսի մը մասնակցած էր՝ քաջ դաշնակահար հանդիսանալով:

Պատրիկ աղջնակն իւր խելացի վարվուռն աշքերովը համակրութիւնը շահած էր թէ՛ Դեսպանին, թէ՛ հանդիսականներուն եւ թէ՛ մանաւանդ հայ օրագրողներուն, որոնք միաբերան մեծ ապագայ գուշակած էին այս “դաշնակահարին”: Բայց անկէ ի վեր 4—5 տարի անցած էր... Ո՛ր էր այս “դաշնակահարը”: Պոլսոյ մէջ կարելի ուսումն առնելէն ետքը՝ Պ. Հէգէին աշակերտելով, անցած էր մօրը՝ Տիկ. Ս. Հանրմեմարի հետ — որ փակագծի մէջ ըսնէր նորիւսած է բոլորովին իւր աղջկան արուեստի կատարելագործման, քանի որ անոր 3 տարեկան հասակէն սկսած է դաշնակի վարժութիւններ ընել տալ, եւ մինչեւ այսօր անբաժին ընկերացած է աղջկան ամէն դասերուն — Գաղղիա եւ Scuola Cantorum հռչականուն երաժշտանոցին մէջ՝ քաղած էր քաղել կրցած պաշարը. եւ ամիս մը յառաջ Վիեննա գալով, անմիջապէս ընդունուեցաւ Վիեննայի “Երաժշտութեան Ճեմարանը”, որ յառաջ կը կոչուէր “Երաժշտանոց” (Conservatoire), բայց տէրութեան մատակարարութեան ու հսկողութեան անցնելէն ի վեր “Ճեմարան” անունն առած է:

“Պատրիկ օրիորդը” ճանչցողներուն մեծ հետաքրքրութիւն պիտի պատճառէ այս արուեստասէր աղջկան ընդունելութեան եղանակը, որ անգամ մը եւս հայ ազգին՝ գեղարուեստի մէջ ունեցած յարգանքներն նշանն է:

Փութաք ըսելու որ ներկայացուցինք օրիորդը Պրոֆ. Գոտովսկիի (Godowsky), զոր շատ քաջ կը ճանչնան պոլսեցիք՝ այս “վարպետին” հոն տուած նուագահանդէսին պատճառաւ: Այս Պրոֆեսորին խորհուրդով տարինք օրիորդն ի ճեմարան եւ քննութիւն պահանջեցինք: Որոշեալ օրը 3 ուսուցիչ — պրոֆեսորներ՝ Պրոֆ. Հուգո Ռայնհոլդ, Պոլ Գ. Դոն, Կարլ Պրոֆեսսէր կանուցեան եւ ճեմարանի վարչին՝ Պրոֆ. Բոպի առջեւ քննուեցաւ աղջկը: “Das Kind ist begabt — աղան ձիւք ունի”, եղաւ ամենուն պատասխանը եւ զարմացած այս փոքրիկ մասներուն ուժին տակ դաշ-

նակին առած յուզմունքներէն — զոր մենք գուշակեցինք Պրոֆեսորներու այն միջոցին իրարու նետած ակնարկութիւններէն — որոշուեցաւ անմիջապէս առնուլ զինքն իւր աշակերտ “կատարելագործման դասարանը”, (Classe de perfectionnement): Իրազեկները գիտեն միայն թէ ինչ ըսել է Վիեննայի երաժշտանոցի մէջ ցատկել անցնելը՝ նախապատրաստողական ելիւ տարիները, նախակրթարանի ելիւ տարիներն, եւ մտնել կատարելագործման դասարանին՝ ելիւ տարին, այսինքն երեք տարիէն վկայական առնուլ իւր դաշնակահար: Մեր ուրախութեան մասնակից ընելու համար Պր. Հեռուար աղգակիցի՝ ինչ գրեցինք այս քանի մը տղերք, եւ նաեւ մեր ընդհանուրին շնորհակալութեան առարկայ ընելու համար՝ Ճեմարանին վարիչը՝ Պրոֆ. Բոպը, եւ գրագիրը՝ Պր. Դեմուրը (Der-Demur), որոնք շնորհիւ կը պատրաստուի հայ դաշնակահար մը, որուն մեծ ապագայ կը գուշակենք. եւ փառաց պատիւներ կը մողծենք՝ ի պարծանս Հայ անուան:

Հ. Գ. ՄԵՆԵՂ ՎԻԵՆՆԱ

Ս Տ Տ Ե Ն Ա Ր Օ Ս Ա Վ Ա Ն

ԳՐԻԴՈ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐԸ. քնագիրն յառաջաբանով եւ ծանօթութիւններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Ն. Կոտտանանց: Ընդարանդատւի. տպ. Գ. Սանդիսանցի, 1910, 8^ր էջը ԽԷԿ 352: Գինը՝ 5 Ֆր.:

Աւրախութեամբ կ'ողջունենք Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերու ամբողջական հաւաքման անդրանիկ հրատարակութիւնն՝ աշխատասիրութեամբ Կ. Կոտտանանցի, որուն ցայսօր, հակառակ բանասէրներէ անապի անգամ յայտնուած ցանկութեան, ոչ որ ձեռնամուկ եղած էր, անուշտ ընկրկուելով գործոյն պահանջած դժուարութեանց առջեւ: Մագիստրոս իրթին՝ քերթողական ոճի սիրահար՝ գրած է իւր թղթերը շատ դժուարահասկանալի լեզուով եւ ոճով, որոնք այսօր անհմուտ ընդօրինակողներու պէսպէս աղաւաղումներով գրեթէ անիմանալի մնացած են շատ տեղ: Այս պատճառաւ ալ հրատարակողն պարտական էր ունենալ ալ հրատարակելու գրագիրներ եւ անոնց չափ առջեւ բազմաթիւ գրագիրներ եւ անոնց համեմատութեամբ վերակազմել, որպիսի կարելի էր, նախնական բնագիրը: Յաջողած է այս Պ. Կոտտանանցի:

Հրատարակելը գործոյս ձեռնարկած է արդէն 1886ին, երբ արտագրած է Պետերբուրգի Վ. Եղեանցի օրինակն (ընդօրինակութիւն մը Միւնխէնի Սթուլնի Մատենադարանի Ձեռագրին՝ համեմատութեամբ Էմիլեան Օրինակին), զոր ապա բաղդատած է Էմիլեան թ. 92, 1880 եւ 58 Ձեռագիրներու հետ, Ձեռագրաց համեմատութիւնն համոզած է հրատարակիչն, թէ Եղեանցի օրինակը շատ ընտիր բնագիր մը չի ներկայացըներ, այս պատճառաւ ալ իւր Օրինակն ստիպուած է փոփոխել թ. 92ի համեմատ, այնպէս օր հրատարակութեան հիմն ծառայած է թ. 92ը, Բայց ցաւով կը տեսնենք որ համեմատութիւնք միւս օրինակաց հետ եւ տարբեր ընթերցումներ ճշդիւ մի առ մի չեն նշանակուած ստորեւ լուսանցքի վրայ, ինչպէս սովորութիւն է ընել այսօր, այլ շատ կարեւոր նկատուածները միայն ուրոյն բաժնով՝ առանց ցոյց տրուելու Ձեռագիրներն՝ ամփոփուած են գործոյն ետեւը (էջ 254—280)։ Բայց ի Ձեռագրաց՝ ի նկատի չեն առնուած նաեւ ինչ ինչ թղթերու տպագիր հրատարակութեանց տարբեր ընթերցումները։ Յայտնի է որ Մագիստրոսի 87 թղթերէն (ըստ գասաւորութեան կոստանեանցի) մէկ երրորդականը (30 նամակ իմ գիտցածիս համաձայն, կոստանեանց կը նշանակէ 15) ծանօթ էր հրատարակութեամբ, որուն մէջ մասը թէեւ Միւնխէնի եւ լազարեան ձեմարանի Օրինակներու վրայէն հրատարակուած է, բայց ինչ ինչ թղթեր իրենց հիմ ունեցած են ուրիշ ձեռագիրներ ալ՝ Էմիլեանի, Վենետիկի եւնի հաւաքումներէ։ Ասոնց տարբերութիւնք, քանի որ հրապարակին վրայ բանասիրաց ասոնք միայն մատչելի եղած են եւ ծառայած այլ եւ այլ եզրակացութեանց հիմ, շատ պարագաներու մէջ կրնային կարեւոր ըլլալ։ Ընդհանրապէս Օրինակներու տարբերութիւնները, որչափ ալ աննշանակ երեւան, Մագիստրոսի թղթերու ուսումնասիրութեան համար շատ ծանրակշիռ կրնան ըլլալ, եւ ամենախեղճ կարծուած ձեռագիրն իսկ ունի առաւելութիւն իրեն ընկերաց վրայ՝ ընծայելով լաւագոյն ընթերցումներ, որոնցմով կարելի կ'ըլլայ լուսաբանել շատ մը մթնոթիւններ եւ խանգարումներ, որոնք պակաս չեն նաեւ առաջիկայ հրատարակութեան մէջ։ Այսպէս օրինակի համար մեր Մատենադարանի թ. 49 Ձեռագիրը թէեւ, շատ խեղճ գրչութիւն մ'է, այսու հանգերէ կը նպաստէ լուսաւորելու Մագիստրոսի թղթերու մէջ շատ մթնոթիւններ.

առնունք այս տեղ խԳ. Թուղթը (էջ 101—103) համեմատութեան թ. 49ի հետ (թղ. 76բ)։

Էջ 101, «այլ եւ պըննչեկաց մակաւսար եւ Վրէնաց գերահրաւ, մեր Օր. ունի հոս» «Վրէնաց գերահրաւ» աւելի քերականութիւն — էջ 102, «յոմանց նախանձեալ եւ քսութեամբ ծնեալ, եւ այլ ոչ միայն կամ երկից կամ երկից, այլ թուի ինձ, եթէ անթիւս հատանի...» Մեր Օր. «եւ քսութեամբ ծնեալ, եւ այս ոչ...» — էջ 102, «քանզի լուծմ այժմ զվատացն վատթարութիւն եւ զվերջութիւն յայտնի կացուցանել եւ Վրէնաց զբաղանց զառաքինութիւն ճառել»։ Մեր Օր. «...եւ Վրէնաց եւ զբաղանց զառաքինութիւն», — Անդ, «Որ այդպէս խոսվութեան ժամանակի պատրաստեաց զբեք...» Մեր Օր, «որ յայսպիսի...» — Անդ, «Քանզի զառ ձեռնի ք» ոչ ընկալաք այժմ «եւ» ու յուղուող աւագակարար խոսնայեալ շատ հատուածոյ ինչ ի բնութեան, եւ այս ոչ սակաւ եղեւ մեզ տրտմութիւն...»։ Շատ անիմաստի նախադասութիւն մը, զոր սակայն մեր Օր կը լուծէ կիսով այսպէս. «Ոչ ընկալաք այժմ անկող ուղղուող յաւաքականաբար խոս. ժայեալ շատ (պատուով) հատուածոյ ինչ ի բնութեան ապա...»։ Հոս ալ թէեւ մոռնալ մնայ բուն իմաստը, բայց միտքը կարելի կ'ըլլայ կուսակել։

Այսպիսի սրբագրութիւններ կարելի էր ընել նաեւ միւս թղթերու մէջ եթէ տեղս թոյլ տար. չենք կարծիք որ այս ընթերցումները չգոհանան Էմիլեանի Ձեռագիրներու մէջ, բայց թէ ինչ մտքով ներս չեն առնուած, այն չգիտենք։ Մեր օրինակին հետ շատ տեղ միաբան է նաեւ Վենետիկի Միսիթ. Հարց օրինակն, զոր գործածած է Հ. Ալիշան Ի՛ն թղթին համար (հրատ. կոստ. էջ 72—75, Հայապատմ. Բ. § 262, թ. 49, թղ. 134բ)։ Այս օրինակը որ անծանօթ մնացած է կոստանեանցի՝ միաբան մերինն հետ կ'ուղղէ նոյնպէս կոստանեանցի հրատարակութեան մէջ կարեւոր սխալներ. էջ 74 կոստանեանցի Օրինակն ունի «զկարկառ», որուն քով տարբեր ընթերցում կը նշանակուի (էջ 261) «կաշառ», իսկ մեր եւ Հ. Ալիշանի Օր. ունին «կաշկառ» գեղ. կոյտ» էջ 74 տպ. ունի «յառաջեալ, առ լեռնոտումբն բարձրալեռնալ, Ի՛նչքն կոչելոյ, Թողեալ զայլ մանկուն...»։ Ուր մեր եւ Հ. Ալիշանի Օր. ունին. «յառաջեալ» առ լեռնոտ.

տամբն բարձրավանդակի ջրին կոչելը՝ թողեալ, եւն, որով տեղւոյն անունն կ'ըլլայ ջրին եւ ոչ Իլորին, ինչպէս մասն է նաեւ Գորգի անունը ցանկն մէջ (էջ 337)։ Անդ տպ. ունի «եւ այս հասանէր ի ձորակ միոջ Աֆորէի ի իսկ. Հ. Ալիշանի օրինակն ունի «ի ձորակի միոջ ագարակի», այսինքն «այս բանը հանդիպեցաւ ագարակի մը ձորին մէջ», եւ ոչ Աֆորէի անուն ձորին մէջ։ Անդ «Եւստակիոս Բառն լաւագոյն է թերեւս կարգաւ սինեքսական համաձայն յունարէնի (συνηχῆς)» այսպէս ուղղելով ձեռագրաց «սինեքսական», ընթերցուածը։ Այս կարգի սրբագրութիւններով վերականգնել Մագիստրոսի թղթերը գիւրին եւ այսուհետեւ՝ ամբողջական հրատարակութիւն մը ունենալէ ետքը աչաց առնել։

Մեծ. Հրատարակիչն ուրիշ կողմանէ չէ խնայած ամէն ջանք լուսարանելու Գրիգորի կենսագրութեան հայտը խնդիրները՝ տոհմագրութիւնը (էջ Թ—ԽԸ), իրեն թղթակիցներու պատմական անձնաւորութիւնը (էջ 281—317), գնահատել թղթերու արժէքը (էջ 318—331) եւ վերջապէս այլեւայլ ցանկերով գրքին գործածութիւնն զիրացնել (էջ 332—350)։ Մասնաւորապէս պէտք է յիշատակել հոս թղթերու նոր դասաւորութիւնը։ Չեռագիրքը շատ անմիաբան եւ իրարու յատկապէս Մագիստրոսի թղթերու յաջորդականութեան եւ թուին կողմանէ, ունենալով ոմանք 77, ոմանք 80 եւ ոմանք 90 թուղթ։ Մանր ուսումնասիրելով այս կէտը հասած է Մեծ. Հրատարակիչն «այն կարծիքին, որ Մագիստրոսի թղթերի թիւն է 87», իսկ տարբերութիւնը յառաջ եկած են ընդհանրապէս ընդօրինակողներու քմահաճոյքէն, որով ոմանք երկու եւ աւելի թուղթ իրեն մէկ թուղթ միասին գրած են եւ ուրիշներ մէկ թուղթն երկուքի բաժնած են։ Հրատարակութեան մէջ թղթերու դասաւորութիւնն պատշաճ համարած է Հրատարակիչն կատարել թղթակից անձանց թուի համաձայն. այս դասաւորութիւնը ամենէն յարմարն ալ էր, քանի որ թղթերու յաջորդականութեան կարգն ճշգրէ անկարելի է, Համեմատական տախտակ մը Էջմիածնի Թ. 92, Թ. 58, Միւնխէնի եւ Վիեննայի Չեռագիրներու կարգերուն գեղեցիկ կը միաբանէ խառնակ Չեռագրաց դասաւորութիւնը եւ ցոյց կու տայ իւրաքանչիւրին բովանդակութիւնը։ Ի նկատի առնուած չէ Անտոնեան Հարց Օրինակը, որ 81 թուղթ ունի (հմտ. «Հանգ. Ամս.», 1909, էջ 110—111)։

Կը մաղձենք գիտուն հրատարակիչն կար եւ զօրութիւն նման ուրիշ հրատարակութիւններով ալ ըյս աշխարհի ընծայելու նախնեաց երկերը։

Հ. Ն. ԱՅՐՈՆՅԱՆ

CHIRVANZADÉ - L'Artiste, traduit par Serge d'Herminy.
- Paris chez le traducteur et chez tous les libraires.
1909. Prix 2 francs.

Հիւրվանդագէտ «Արտիստ» — ծնունդ անոր արտորական կենաց — այժմ գաղղիերէն թարգմանութեամբ ունինք առջնելու։ Եւրոպացին անգամ մը եւս մեծ զարմացմամբ եւ հիասթափումով մը թող կարգայ հայ մտքի լաւագոյն ներկայացուցչին այս գործը։

Թարգմանիչը՝ եթէ «Serge d'herminy» ծածկանումը չէ, գոնէ իր յայտնի անունով բաւականաչափ արդէն ծանօթ լուալուն՝ իր աս ձեռնարկին մէջ ալ յաջողած ըլլալուն վստահութիւն մը կը ներշնչէ. եւ յիշուի թարգմանիչը իր թարգմանութեան գեղեցիկ հանգամանքով՝ օգտակար ծառայութիւն մ'ըրած ըլլալու յաւակնութիւնը կրնայ վայելել։ Գրքին սկիզբը փոքրիկ առաջբան մը զետեղած է (Quelques mots sur l'Auteur), որու պաշտօնն է համառօտ կենսագրանով մը՝ ծանօթացնել զմեզ մեծանուն հեղինակի Հիւրվանդագէտ հետ։ Դրուատեօք մի առ մի կը հաշուէ արհեստագէտ հեղինակին գրական-անհատական բարեմասնութիւնները, որոնք որչափ որ ալ զրական փաստեր ունին, սակայն գէթ փոքր ինչ չափազանցուած են։

Ասոյց է Հիւրվ. ունի մեծ գրագէտի մը յատուկ ինչինչ դրական յատկութիւններ, այսպէս անյեղի առարկականութիւն մը իր ամէն ժամանակի գրուածոց մէջ, ազգու եւ լաւ տղապաւորութիւն գործող լատատեութիւն մը, որուն յատուկ է գերերու կատարման մէջ յաղթանակել տալ պարտքի եւ, բաց աստի, եթէ կ'ուզէ՝ գոհացուցիչ չափով ընկանութիւն մըն ալ պատմութեանը մէջ. սակայն այսչափ միայն՝ եւ ոչ աւելի։ Բայց Հիւրվանդագէտ հայտնութեան նկատմամբ միանգամայն մեծ վարպետ մը եւ համազգային տեսանկէտով առաջնակարգ գրող մը հուշակել, այն միակողմանիութիւն է. թարգմանիչը հեղինակին բացասական եւ թոյլ